

Katarina RAŠIĆ MIHAJLOVIĆ*

**IZBORI ZA NARODNU SKUPŠTINU KRALJEVINE
JUGOSLAVIJE, ODRŽANI 5. MAJA 1935. GODINE****

U radu se analiziraju političke prilike u Kraljevini Jugoslaviji koje su prethodile izborima za Narodnu skupštinu koji su održani 5. maja 1935. godine, kao i rezultati tih izbora. Na osnovu dostupnih istorijskih izvora, autor daje egzaktne podatke o rezultatima izbora i analizira širi kontekst u kome su deluovale političke stranke. Na osnovu sprovedenog istraživanja, autor zaključuje da vođstvo udružene opozicije u Kraljevini Jugoslaviji, demokratsko bez sumnje, nije shvatilo svoj zadatak i ulogu u izgradnji demokratije.

Ključne reči: *Kraljevina Jugoslavija – Narodna skupština – Izbori – 1935. godina – Udružena opozicija – Demokratija.*

1. UVOD

Izbori koji su u Kraljevini Jugoslaviji sprovedeni 5. maja 1935. godine bili su veoma značajan i indikativan događaj u istoriji naših naroda. U njima su došli do izražaja političko buđenje i izuzetna hrabrost u iskazivanju visokog stepena ljudskog dostojanstva ukupnog potencijala birača koji su nastojali da se izbore za pozitivne društvene promene. Ogroman broj birača tada

* Diplomirani istoričar u penziji, Srbija, katarina.rasic.mihajlovic@gmail.com.

** Istraženo i sačinjeno 1961. godine u Institutu za izučavanje radničkog pokreta u Beogradu, Trg Marksa i Engelsa. Sada se prvi put objavljuje.

se, i pored javnog načina glasanja, dajući svoj glas zemaljskoj kandidatskoj listi udružene opozicije, faktički izjasnio protiv vladajućeg političkog režima, mada oni kojima su dati glasovi nisu znali šta da rade sa osvojenim mandatima.

O značaju tog političkog događaja, i za Jugoslaviju i za zemlje Jugoistočne Evrope (V. Z. 1935), pisali su mnogi listovi tog vremena. Na primer, *Imanite* 11. maja 1935. godine, u članku pod naslovom „Uprkos terora opozicija je dobila blizu milion glasova“, objavljuje: „Potpuni rezultati izbora potvrđuju veliki uspeh opozicije. I pored svih sredstava ugnjetavanja srpske vlade, opozicija je uspela da dobije 983.248 glasova. Vlada je izgubila bitku u Hrvatskoj i Dalmaciji. Ovaj uspeh nije lično uspeh g. Mačeka. Glasanje za opoziciju dokazuje da je veliki deo jugoslovenskog naroda rešen da razbije vojnu diktaturu. Izbori od 5. maja prvorazrednog su značaja jer dokazuju da obruč terora postepeno popušta i narod ustaje i protestuje protiv ugnjetavanja. Jugoslovenski fašizam je pretrpeo potpuni poraz na privrednom polju. U isto vreme jugoslovenski izbori su i poraz fašizma u Jugoslaviji. Ovakav događaj imaće ozbiljnih posledica u balkanskim zemljama, on će dati podstreka radnicima i ugnjetenim narodima Balkana u njihovoj borbi za oslobođenje.“²

Elefreton Vima, od 16. maja iste godine, objavila je dopis iz Beča u kome piše: „Rezultati jugoslovenskih izbora, kada su ovde bili poznati, pojačali su optimizam izvesnih balkanskih krugova odnosno evolucije situacije u Jugoistočnoj Evropi i stavili su na dnevni red probleme za koje se smatralo da su rešeni. Jedan od tih problema je sudbina diktatorskog režima u Jugoslaviji. Diktatura od 1929. godine sahranjena je moralno, jer nije uspela da dobije potpuno poverenje jugoslovenskih naroda. Sahranjena je neodobravanjem velikog dela jugoslovenskih glasača koje se ispoljilo na izborima od 5. maja, uprkos nemogućnosti manifestovanja slobodne volje naroda. Uprkos svih mera koje je vlada preduzela, 983.390 birača imalo je dovoljno moralne hrabrosti da osudi režim i kaže da oni ostaju verni svojim političkim idealima, a koje je diktatura htela da uništi. Moralna vrednost tih glasova je odista bez presedana u izbornim analizama. Zaključak tih izbora je vrlo jasan. Jugoslovenski narod, u svojoj velikoj većini, izjasnio se protiv diktatorskog režima i on bi ga svojim glasovima i oborio da su slobode, koje je g. Jevtić dao, bile malo veće ili da je odobreno tajno glasanje. Petogodišnji napori za konsolidovanje toga poretka ostali su bezuspešni.“³

² Arhiv Državnog sekretarijata inostranih poslova, Odeljenje za štampu, A-200.

³ *Ibid.*, A-194.

Imanite od 22. juna 1935. godine konstatuje: „Danas se u Jugoslaviji vodi borba između narodnih snaga i vlastodržaca koji žele da održe apsolutizam.“¹

Popiler od 15. maja iste godine u članku „Posle izbora u Jugoslaviji“ piše: „Izbori su dokazali da je zemlja sa opozicijom. Da bi se ona uništila potrebno bi bilo, u najmanju ruku, ukloniti polovinu jugoslovenskog naroda. Ovakav jedan postupak izgleda čak i beogradskim diktatorima smeo. Pošto je nemoguće potpuno uništiti opoziciju, jedino ostaje da se dođe sa njom do kompromisa. Posle izbora od 5. maja ovaj kompromis je postao veoma težak za ostvarenje i ne izgleda ni u kom slučaju da je g. Jevtić dorastao da ga ostvari. Mi se pitamo koji će beogradski vlastodržac moći na sebe da uzme takav jedan zadatak od kojega zavisi budućnost Jugoslavije.“²

Popiler od 22. juna 1935. godine objavio je komentar A. Lerua: „Izbori od 5. maja, koji su trebalo da konsoliduju sistem koji je proizašao iz državnog udara od 6. januara 1929. godine, naneli su mu, naprotiv, smrtni udar. Beogradska birokratija pokušala je da se spase pooštravajući teror kako nad širokim slojevima tako i nad intelektualnom elitom.“³

Ob od 21. juna iste godine u članku L. Ternoara zaključuje da je diktatura u Jugoslaviji uvek remetila stabilnost Balkana i da će vlada koja će doći posle g. Jevtića trebati da sprovede likvidaciju starog režima. Na izborima od 5. maja velike mase naroda manifestovale su svoje nestrpljenje, uprkos terora. Manifestovale su svoju volju za popuštanjem režimskih stega.

List *Slovak*, iz Bratislave, 8. juna 1935. godine, u dopisu iz Beograda piše: „Dogodilo se ono što je svako očekivao. Jevtićev izborni teror doneo je plod, koji bratskoj državi Jugoslaviji svakako neće biti od koristi. Državnička nesposobnost Jevtića i njegovog bloka, koji su samo radi toga da bi ostali na vlasti, postavili partijske interese iznad državnih, skrenula je sada pažnju već i diplomatskog sveta na ono što se događa u Jugoslaviji. Opozicija u Jugoslaviji ne sastoji se samo od Hrvata, nego i od Srba u Srbiji, dakle, od najkonzervativnije srpske grupe.“

Realnu političku procenu vremena u kome su se ovi izbori sprovodili dao je i vođa Zemljoradničke stranke Jovan Jovanović saradniku rumunskog lista *Adeverul*:

¹ *Ibid.*, A-195.

⁴ *Ibid.*, A-192.

³ *Ibid.*, A-192, A-194.

„Široki slojevi su se proletarizovali. Za sada se radi o pacifističkoj revoluciji koja treba da se manifestuje u izbornim rezultatima. Ako masama bude omogućeno da se izjasne, može ova legalna revolucija da pređe u nelegalnu.“¹

2. IZBORI ZA NARODNU SKUPŠTINU

A evo i samog toka izbora. U Jugoslaviji, posle ubistva kralja Aleksandra Karađorđevića 9. novembra 1934. godine od tada najreakcionarnijih snaga u svetu i u nas, sveprisutan zahtev je bio: sloboda, demokratija. Zvanična državna Jugoslovenska nacionalna stranka izgubila je veći značaj u javnom životu, a režim je bio primoran da ustupa pred aktiviranjem vođa buržoaskih stranaka, koje su bile zabranjene uvođenjem šestojanuarskog režima.

Vlada Bogoljuba Jevtića, koju su kraljevski namesnici postavili 20. decembra 1934. godine, nastojala je da se predstavi kao vlada kompromisa i pomirljivosti. U njenom sastavu našle su se i ličnosti iz redova vanparlamentarne i nacionalnosporazumaške opozicije. Ona je, uskoro po formiranju, želela da raspiše nove parlamentarne izbore da bi potvrdila svoju politiku dobijanjem narodnog poverenja. U svojoj Deklaraciji, koju je 3. januara 1935. godine na III redovnom sastanku Narodne skupštine pročitao predsednik Ministarskog saveta, vlada je naglasila da želi da prihvati saradnju svih onih koji budu „istim duhom vođeni“, bez obzira na to na kojoj su se strani nalazili u ranijoj političkoj prošlosti. Deklaracijom je obećavala da će se banovine bolje organizovati kao upravne i samoupravne jedinice, da će se ekonomsko-finansijskim pitanjima, a posebno poljoprivredi, posvetiti pažnja i da će se nastojati da se poresko opterećenje dovede u srazmeru sa poresko-platežnim mogućnostima građana.² Tako je vlada, raspisivanjem parlamentarnih izbora 6. februara 1935. godine i raspuštanjem Narodne skupštine izabrane 8. novembra 1931. godine, želela da označi kraj jednog i početak novog, otvorenijeg političkog perioda.

Princ Pavle Karađorđević, prva ličnost Namesništva, izjavio je povodom raspisanih izbora: „Ako narod bude imao samo strpljenja i pričekaja do 5. maja, ja sam uveren da će imati svi podjednaku priliku da učestvuju u predstojećim poslaničkim izborima. Upravljanje zemljom ne zavisi više od volje i kaprisa dvojice ili trojice ljudi. U jednoj zemlji koja je sastavljena od toliko raznorodnih elemenata kao što je Jugoslavija moramo imati podjednako pravo u vođenju

¹ *Ibid.*, A-200.

² Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, knj. 1, Beograd 1935, 90.

državnih poslova ako se želi da zemlja ostane složna i ujedinjena. To je razlog zbog kojeg je Namesništvo sankcionisalo izbore za maj. Ja sam uveren da će Hrvati i Slovenci uvideti mudru potrebu o tome da ostanu ujedinjeni sa Srbima radije nego da pokušaju da se odvoje i prihvate neku tuđinsku vlast. Iznad svega ja se nadam da će oni uvideti da je besmisleno prolevati krv i upotrebljavati oružje u cilju ostvarenja svojih težnji.³

Deputacija građana prestonice, koju je predvodio predsednik beogradske opštine Vlada Ilić sa gradskim većnicima, predložila je, 13. februara, predsedniku Ministarskog saveta Bogoljubu Jevtiću da bude nosilac vladine zemaljske kandidatske liste.⁴ Od tada su B. Jevtiću dolazili da se predstave budući poslanički kandidati, a bivši su se vraćali u svoje srezove radi izborne agitacije.

Izbornim proglasom, koji je vlada 25. februara konačno utvrdila, a ministar poljoprivrede dr Dragutin Janković 26. februara pročitao u radijskom obraćanju, Vlada je pozvala jugoslovenski narod da odlučno i jasno kaže svoju reč o budućnosti Jugoslavije i napretku cele nacije. U Proglasu je dalje stajalo da Kraljevina Jugoslavija predstavlja ostvareni jugoslovenski nacionalni ideal, da su narodno jedinstvo i državna celina neprikosnovena načela unutardržavnog života, a da svako organizovanje javnog života na plemenskoj, pokrajinskoj ili verskoj osnovi predstavlja opasnost po zemlju, pošto bivše političke partije, rastrojene i pokrajinski razdvojene, ne mogu obezbediti zdrav i konstruktivan javni život. Naglašeno je, takođe, da su nosilac liste B. Jevtić i kandidati na njegovoj listi odlučni protivnici separatističkih i prevratničkih težnji.

Vlada je, u borbi za birače, obećavala da će smanjiti zemljarinu za 20%, poreze, takse, železničke tarife, koncentraciju velikih državnih i poludržavnih novčanih ustanova, što bi trebalo da dovede do bolje podele kredita i jačeg opticaja kapitala, da će smanjiti kamatne stope državnih i privatnih banaka, odgoditi plaćanja i smanjiti kamate za zemljoradničke dugove. Vlada je obećala i jednu milijardu dinara kredita za javne radove.⁵

Neki listovi, kao *Jugoslovenski glas Splita*, angažovali su se za uspešnu akciju B. Jevtića, ističući parole, kao što su: „Ko hoće da služi Jugoslaviji, taj će glasati za listu g. Bogoljuba Jevtića!“⁶

³ Državni arhiv SFRJ, Fond M. Stojadinovića. Izjava princa Pavla data 21. februara 1935. g. američkom predstavniku *Associated Press*-a, g. *James Mills*-u, *San Baltimore*.

⁴ *Politika*, 14. februar 1935, 1.

⁵ *Politika*, 27. februar 1935, 1.

⁶ *Jugoslovenski glas Splita*, god. I, 21. april 1935.

Potvrda da je narod malo verovao takvim vladinim obećanjima može se naći u mnogim izveštajima sreskih načelnika predizbornog vremena.⁷

Uskoro po objavljivanju vladinog izbornog proglašenja, Velimir Popović, ministar unutrašnjih poslova, izjavio je da vlada neće zabraniti ma koju listu koja bi bila u skladu sa propisima izbornog zakona.

A za te izbore je važio Zakon o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu, donet 10. septembra 1931. godine, dopunjen i izmenjen 26. septembra te godine Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu od 10. septembra 1931. godine⁸ i Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu od 10. septembra 1931. godine i izmenama i dopunama od 26. septembra, donetog 24. marta 1935. godine,⁹ i na osnovu Zakona o biračkim spiskovima od 6. septembra 1931. godine,¹⁰ koji je dopunjen Zakonom o izmenama Zakona o biračkim spiskovima od 20. jula 1934. godine.¹¹

Tim izbornim zakonom uvedeno je javno glasanje, koje je, po pravilu, zavođeno kao nedemokratska mera. U javnom glasanju sadržan je element prinude i kontrole izbornog opredeljenja građana (Đorđević 1962, 283–285).

Po izmenjenom izbornom zakonu, zemaljsku kandidatsku listu trebalo je da predloži najmanje 30 predlagača (pravnih birača) iz svakog administrativnog sreza od polovine ukupnog broja srezova u zemlji, pod uslovom da se ti srezovi rasprostiru na teritoriji bar dve trećine banovina. Uz zemaljsku kandidatsku listu predlagači bi morali podnositi sudu pismenu izjavu nosioca liste, svakog sreskog kandidata i njegovog zamenika, koja je glasila: „Potpisani /.../ izjavljujem da pristajem na ovu kandidaciju i obavezujem se da ću u svome političkom radu čuvati državnu celinu i raditi za narodno jedinstvo i da neću pristupati verskim, plemenskim i regionalnim partijsko-političkim udruženjima.“¹² Sreski kandidati su se mogli kandidovati u najviše tri izborne jedinice, pod uslovom da su bili vezani za jednu zemaljsku kandidatsku listu. Zemaljska kandidatska lista morala je biti potvrđena od

⁷ Arhiv za historiju radničkog pokreta SR Hrvatske, Zagreb, Tromesečni izveštaj Sreskog načelstva u Rabu, 5. maj 1935.

⁸ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* 224, Beograd 27. septembar 1931.

⁹ *Ibid.*, 85 – XXVI, 15. april 1933.

¹⁰ *Ibid.*, 207 – LXVI, 9. septembar 1931.

¹¹ *Ibid.*, 169 – XVIII, 25. jul 1934.

¹² Zakon o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu sa izmenama i dopunama od 26. septembra 1931. godine i 24. marta 1933. i Zakon o biračkim spiskovima sa izmenama od 20. jula 1934, Beograd 1935, 12, 13.

Kasacionog suda u Beogradu najkasnije 15 dana pre izbora, odnosno sve zemaljske kandidatske liste u petomajskim izborima morale su biti predate Kasacionom sudu u Beogradu do 19. aprila.

Ukupna izborna aktivnost, tako, mogla se podeliti na dva dela – na period do 19. aprila i na period od 19. aprila, to jest od potvrđivanja zemaljskih kandidatskih lista pa do samih izbora. U drugom periodu pojačana je aktivnost političkih grupa koje su dobile zakonsko pravo da izađu na izbore, a birači su se tada konačno mogli odlučiti za koju će listu glasati.

U toku izborne kampanje mnogi društveni i politički subjekti iznosili su svoje stavove o učestvovanju ili neučestvovanju u izborima, a oni koji su odlučili da u izborima učestvuju intenzivno su se pripremali.

Predsedništvo Glavnog odbora Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS), na sastanku održanom u Beogradu od 10. do 15. februara 1935. godine, razmatrajući političku situaciju u zemlji, iznelo je i svoj stav o izborima i zaključilo „da je, posle stupanja na vlast vlade od 21. decembra 1934. godine, JNS u svom radu i držanju pokazala jednu uzdržljivost koja se je naopako ocenjivala kao pasivnost, ali je bila, ustvari, diktirana od osećaja patriotske dužnosti i želje da Stranka ne ometa novoj vladi u teškoj situaciji sprovođenja jedne konsekventne i nacionalne državne politike. Iz istog patriotskog osećaja koji interes države smatra za najviši zakon, JNS je odustala da samostalno nastupi na izborima 5. maja, jer je znala da bi podvojenost nacionalnih snaga sigurno dovela do izbornog rezultata koji bi mogao da baci državu u politički haos. Nije krivica JNS ako su te njezine žrtve ostale uzaludne. Nije bilo u njezinoj moći da spreči sistemsko razbijanje nacionalnih redova i time jedno kobno slabljenje konsolidacionih snaga u narodu. Nije JNS odgovorna da je najzad moglo doći do obnove starog partijskog plemenskog života, do reakcije koja preta da upropasti istorijsko delo politike kralja Aleksandra.“¹³ Tada je Glavni odbor Jugoslovenske nacionalne stranke odobrio svojim članovima da se mogu kandidovati na listi koja nije „protivnička partijska“ i koja bi im najviše pružila garantija da stoji na politici beskompromisnog državnog i narodnog jedinstva.¹⁴

Jedan deo članova JNS nije se pokorio odluci Glavnog odbora i izašao je sa samostalnom zemaljskom kandidatskom listom, čiji je nosilac bio Božidar Maksimović.¹⁵ Neke mesne i sreske organizacije JNS ispoljile su znake osipanja pred izbore, ali se ipak njen veći deo izjasnio da će glasati za listu B. Jevtića.

¹³ Državni arhiv SFRJ, F. M. Stojadinovića, G-13, Kominike JNS, 15. februar 1935.

¹⁴ *Ibid.*, F-3.

¹⁵ *Ibid.*

Svoju aktivnost su pred izbore pojačale i antikomunističke organizacije: „Borbaši“, „Zbor“, „Patriotski omladinski front“. Njihove vođe su isticale sebe kao najveće neprijatelje korupcije. Svetislav Hodjera je, od osnivanja Jugoslovenske narodne stranke, početkom 1934. godine, okupljao pristalice za borbu protiv komunizma. U svom programu zalagao se za socijalnu pravdu, spasavanje sela i malog poljoprivrednika, za istinski parlamentarizam, za političke slobode, pravdu i demokratiju. Pošto im zemaljska kandidatska lista nije bila potvrđena, Izvršni odbor Jugoslovenske narodne stranke, na vanrednoj sednici, 24. aprila, doneo je odluku da pripadnici stranke daju svoje glasove jedinoj opozicionoj listi, čiji je nosilac bio V. Maček.¹⁶

Jugoslovenski narodni pokret „Zbor“ Dimitrija Ljotića izašao je na izbore sa svojom samostalnom zemljskom kandidatskom listom jer je smatrao da svoj program može ostvariti samo neposrednim i odlučnim učestvovanjem u izbornoj borbi.

Jugoslovenska akcija (klerikalna) obavestila je svoje odbore i članove da će o stavu Jugoslovenske akcije u izborima rešavati njen Centralni odbor u duhu ideologije i u skladu sa interesima pokreta.¹⁷

Zagrebački nadbiskup Bauer izdao je raspis, 12. februara 1935. godine, kojim je celokupnom kleru saopštio da ne dozvoljava da se i jedan sveštenik kandiduje na bilo čijoj listi.¹⁸

Socijaldemokratska partija, mada formalno nije delovala kao legalna partija,¹⁹ smatrala je da se ona nalazi negde između buržoaskih partija i Komunističke partije i da je njen praktični politički program prihvatljiv za većinu birača.²⁰ Odučila je da izađe na izbore bez namere da istakne jednu partijsku listu već da bi tom prilikom iznela idejnu osnovu na uskom broju praktičnih političkih, ekonomskih i socijalnih zahteva koje bi mogli da prihvate ljudi različitih političkih gledišta. Bila je uverena da je učešće u izborima i dobijanje predstavničkih mesta u Narodnoj skupštini jedini put kojim se može doći do željenih političkih, ekonomskih, socijalnih, finansijskih i kulturnih promena. Isticala je da nije za promenu državnog

¹⁶ *Klasna borba*, teoretski časopis CK KPJ 3/1934; DA SFRJ, F. M. Stojadinovića, F-3.

¹⁷ *Politika*, 17. jul 1935.

¹⁸ *Ibid.*, 17. februar 1935, 2.

¹⁹ Živko Topalović je 1934. godine pokušao da kod vlasti legalizuje pokret na čijem se čelu nalazio, ali bez uspeha.

²⁰ *Radničke novine*, Beograd 3. maj 1935.

sistema, a pogotovu ne za njegovu revolucionarnu promenu. Učestvovanjem u radu Skupštine želela bi da utiče na izvesne promene u državi i zato joj je važno da dobije 50.000 glasova i poslanički mandat.²¹

Živko Topalović, vođa socijaldemokrata, sa svojim pristalicama je javno i nesmetano agitovao i držao zborove. Velimir Popović, ministar unutrašnjih poslova, u svom govoru na III prethodnom sastanku Narodne skupštine, 14. juna 1935. godine, istakao je da je Vlada istu toleranciju ispoljila prema nosiocu neodobrene zemaljske kandidatske liste dr Živku Topaloviću kao i prema nosiocu neodobrene zemaljske kandidatske liste – Svetislavu Hodjeri.²²

Dr Anton Korošec, sa Slovenskom ljudskom strankom, bio je za apstiniranje izbora.

Ti petomajski izbori su bili direktan povod za stvaranje opštenarodnog opozicionog bloka – udružene opozicije.

Bivše građanske stranke, Hrvatska seljačka stranka, Samostalna demokratska stranka, Demokratska stranka Ljube Davidovića, Zemljoradnička stranka – oba njena krila, oko Jovana Jovanovića i Dragoljuba Jovanovića, i bivša Muslimanska organizacija dr Mehmeda Spahe, koja se naknadno priključila, odlučile su da zajednički učestvuju u tim skupštinskim izborima. Inače, V. Popović je ponudio Spahi da sarađuje u izborima sa vladinom državnim listom, na šta on nije pristao.²³ Spaho je, posle neuspelog dogovaranja sa radikalom Acom Stanojevićem o eventualnom samostalnom istupanju na izborima, poslao pismo iz Sarajeva, 12. marta 1935. godine, kojim je izvestio Jovanovića da prihvata poziv njegov i njegovih prijatelja da se pridruži zajedničkoj opozicionoj listi, na koju će postaviti svoju i kandidature svojih prijatelja.²⁴

Vođe buržoaskih stranaka želele su da iskoriste te izbore za oživljavanje svog stranačkog rada, za jačanje uticaja u narodu. A, s druge strane, sâm narod više nije hteo da se miri sa postojećim stanjem u zemlji i svojom pozicijom, tražio je akciju po svaku cenu, neodložno. Osiromašen i upropašćen, izdržavši

²¹ *Ibid.*, 5. jul 1935.

²² *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, knj. 1, Beograd 1935, 34.

²³ *Ibid.*

²⁴ DA SFRJ, F. M. Stojadinovića, F-3.

tešku ekonomsku krizu, više nije imao šta da izgubi i nije se plašio ni javnog glasanja, ni otpuštanja s posla, iako su znali da će ono zadesiti mnoge koji ne glasaju za vladinu listu, ni pretnji i tortura svake vrste od vlasti.²⁵

I, kako su vođe građanskih stranaka bile istog mišljenja da na izbore treba izaći, pristupile su rešavanju nosioca zemaljske kandidatske liste. Vođe srpskog dela udružene opozicije ponudile su dr Vlatku Mačeku da bude nosilac zemaljske kandidatske liste,²⁶ a prihvatanjem kandidature Maček bi pokazao da je za državno jedinstvo. Predlagači su, u tom smislu, želeli da se on pokloni seni kralja Aleksandra na Oplencu.²⁷ Maček je prihvatio da bude nosilac zajedničke zemaljske kandidatske liste, izjavivši da izborna akcija može biti veliki korak uzajamnom zbliženju, a time i konačnom rešenju hrvatskog pitanja u granicama Jugoslavije.²⁸ Maček je tog trenutka bio najpogodniji kandidat za nosioca zemaljske kandidatske liste jer je, posle njegovog amnestiranja i izlaska iz zatvora, poprimio atribute mučenika i nacionalnog heroja, te je mogao imati još veći uticaj na hrvatske mase.

Udružena opozicija je još u februaru razvila živu delatnost uvođenja birača u biračke spiskove. U Zagrebu su svakom ko je želeo da bude uveden u birački spisak bile na raspolaganju besplatne usluge pojedinih advokata. Između vođstva i nekadašnjih organizacija na terenu uspostavljan je kontakt posredstvom partijskih poverenika i kurira. Pristalice Hrvatske seljačke stranke svim snagama su nastojale da obnove aktivnost kako bi što uspešnije obavile izborni posao.²⁹

I srpski deo udružene opozicije poveo je živu predizbornu aktivnost. Ljuba Davidović je, pismom od 3. marta 1935. godine, obavestio sve partijske prijatelje da je odluka za isticanje zemaljske kandidatske liste konačna i da je njen nosilac Maček,³⁰ a u pismu iz aprila ističe da „za akciju i to za udruženu zajedničku akciju nekoliko grupa odlučili su nas isto tako krupni interesi zemaljski. Jedan od njih je prihvatanje saradnje sa Hrvatima, čija je apstinencija od naših spoljnih neprijatelja tumačena ne samo kao protest prema režimu, nego kao izdvajanje i neinteresovanje o sudbini ove države kao celine“.

²⁵ DA SFRJ, F. M. Stojadinovića, F-3, Dragi prijatelju.

²⁶ *Ibid.* Isto pismo V. Mačeka donela je i *Borba* iz Toronta, *Ch.* 56/1935, 2, a sadržaj pisma *Politika*, 13. februara 1935.

²⁷ *Arhiv RPJ*, Beograd, 1878/XIII, 2–4/35.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Politika*, 17. februar 1935, 2.

³⁰ DA SFRJ, F. M. Stojadinovića, F-3, Dragi prijatelju.

Akcionni odbor Jugoslovenske demokratske omladine, letkom – *Glaspajte za ujedinjenu opoziciju*, istakao je značaj koji bi ti izbori mogli imati: „Peti maj jeste dan koji treba da donese: POBEDU, demokratiju, učvrsti temelje narodne i državne zajednice, obezbedi narodnu vladavinu, građanske i političke slobode. Peti maj je dan kada će narod uprkos svih nezgoda javnog glasanja muški i otvoreno dati svoje poverenje nosiocima narodnog sporazuma, dati glas za politiku iskrene saradnje svih naprednih i zdravih snaga naše zemlje.“³¹

Na predizbornim zborovima u mnogim mestima Srbije i Vojvodine govorili su istaknuti predstavnici udružene opozicije. Zborovi u Šumadiji pokazali su da je narod raspoložen da se suprotstavi režimu. Lecima udružene opozicije pozivani su birači da glasaju za ujedinjenu opoziciju čiji su nosioci Davidović, Maček, Jovanović, Spaho, jer „oni čuvaju državno i narodno jedinstvo i traže osnovna prava naroda: slobodu zbora, štampe i dogovora“. Srpski deo udružene opozicije isticao je da će se hrvatsko pitanje moći rešavati kada se uvede demokratija za sve.

Međutim, udružena opozicija nije imala zajednički program na kome bi počivala saradnja tih heterogenih buržoaskih stranaka, mada postoje indicije da se na njemu radilo. U prilog tome govori i beleška na poleđini Spahinog pisma, kojim se pridružuje udruženoj opoziciji, a koja glasi: „Manifest, odnosno, program udružene opozicije ne može da izađe i zbog zahteva V. Mačeka da se, pored ostalog, doda – i sloboda napaćenog hrvatskog naroda.“^{32 33}

Ipak se može zaključiti da je blok udružene opozicije nastao više zbog tehnike izbornog procesa, a ne radi zajedničke opozicione političke akcije, kojom bi se ostvarivala demokratska vizija zajedničkog života. U prilog tome govori i činjenica da je saradnja između vođa hrvatskog i srpskog dela udružene opozicije prestala još pre samih izbora.

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije, koji se nalazio van Jugoslavije, kao i komunisti u zemlji (kijih je bilo oko tri hiljade) odlučno su bili za učestvovanje u skupštinskim izborima, kako bi i tim putem dali svoj doprinos ostvarenju demokratskih prava. Na neophodnost učestvovanja na tim izborima upozoravali su i negativni rezultati aktivnog bojkota opštinskih izbora 1933. godine.

³¹ *Ibid.* Letak – *Glaspajte za ujedinjenu opoziciju*.

³² DA SFRJ, F. M. Stojadinovića, F-3, Pismo M. Spahe od 12. marta 1935.

³³ *Ibid.*

Od samog početka raspisivanja izbora Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije nije zauzeo određen stav kako će ići na izbore. U predlaganju različitih mogućnosti za izlazak na izbore prohuvalo je vreme do datuma izbora, pa prava mogućnost nije iskorišćena na najbolji način. Prvo se želelo da radnička klasa i seljaštvo, kao treći blok, izađe sa samostalnom zemaljskom kandidatskom listom, čiji bi nosilac bio predstavnik radničke klase, to jest komunista; zatim, ako to ne uspe, da se, donekle, ostvari ravnopravna saradnja u izborima ili sa socijaldemokratima ili sa vođama udružene građanske opozicije, s tim da i komunisti na njihovim zemaljskim kandidatskim listama imaju svoje sreske kandidate.

Triša Kaclerović, veteran komunističkog pokreta, realno razmatrajući političku situaciju uoči izbora i mogućnosti komunista, koji su delovali u ilegalnosti, procenio je da ne treba ni pokušavati izaći samostalno, pogotovu posle odbijanja građanske štampe da štampa komunističku izbornu platformu, već da komunisti učestvuju svim svojim snagama treba da u stvaranju opozicionog bloka sa buržoaskim opozicionim partijama. Prema njegovom mišljenju, na izborima je trebalo da budu uspostavljena dva fronta – front demokratije i front diktature, a svako drobljenje tih demokratskih snaga, pa i samostalni istup komunista, slabilo bi šanse opozicije, odnosno demokratije, i ne bi koristilo opštoj borbi protiv režima.³⁴

U izbornoj direktivi Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, od 14. aprila 1935. godine, koju su izmenili i dopunili partijski instruktori Karl Hudomal i Adolf Muk, diktatorski režim je označen kao glavni neprijatelj, a komunisti i svi ostali birači pozvani su da svoj glas daju jedinoj opozicionoj listi – listi udružene opozicije.³⁵

Rezultat izbora u pojedinim delovima Jugoslavije bio je različit zbog delovanja mnogih činilaca. Opređenije komunista i njihova angažovanost u lokalnim razmerama dali su svojevrsno obeležje izbornom rezultatu. Tako, i pored svih problema, komunisti Dalmacije ostvarili su dobru saradnju u izbornoj agitaciji sa predstavnicima Hrvatske seljačke stranke i time doprineli izvrsnom izbornom rezultatu u korist opozicije. Birači Vojvodine, a među njima i komunisti, do kojih su veoma kasno stigle izborne direktive CK KPJ, masovno su glasali za listu udružene opozicije. Nedoumica crnogorskih komunisti zbog protivrečnih direktiva i izborne situacije uzrokovala je bojkot izbora, a time i umanjen opozicioni izborni rezultat. Izuzetnu volju za

³⁴ ARPJ, Bgd, F. KI, MK 46/258/125–130/. Izveštaj Smita, MK 46//258/537–538/. Pismo Stojana iz Beograda, 28. mart 1935.

³⁵ *Ibid.* ARPJ, Bgd, F. KI, MK 46/258/614–615/. Pismo Manojla br. 4/23, 23. april 1935.

rad i oduševljenje u izbornim pripremama komunista pokazali su omladinci Zagreba i Ljubljane. Inače, nezavidan je bio položaj komunista u Sloveniji. Posle odbijanja zemaljske kandidatske liste socijaldemokrata, sa kojima su komunisti Slovenije uspostavili dobru izbornu saradnju, u uslovima bojkota izbora od A. Korošeca i Slovenske ljudske stranke, komunisti su, ulažući velike napore, veoma mnogo doprineli da lista udružene opozicije uz Sloveniji ne doživi potpunu izbornu katastrofu.

3. REZULTATI I POSLEDICE IZBORA ZA NARODNU SKUPŠTINU

Skupštinski izbori u celoj zemlji održani su 5. maja 1935. godine. Po službenim izveštajima rezultat izbora bio je sledeći: od ukupnog broja upisanih birača po stalnim biračkim spiskovima, kojih je u celoj zemlji bilo 3.908.313, na izborima je glasalo 2.880.964 birača. Lista Bogoljuba Jevtića dobila je 1.746.982 glasa, lista Vlatka Mačeka 1.076.345, lista Dimitrija Ljotića 24.088 i lista Božidara Maksimovića 33.549 glasova.³⁶

Broj dobijenih glasova i mandata vidi se u Prilogu na karju rada.

U raspodeli poslaničkih mandata učestvovala su samo vladina i lista udružene opozicije. Od 370 mogućih mandata, lista B. Jevtića dobila je 303, a lista udružene opozicije 67.

Tačan rezultat glasanja se nije znao. Na mnogim biračkim mestima rezultati glasanja bili su falsifikovani prilikom prebrojavanja glasova za pojedine kandidate, tako što je vlast dopisivala i otpisivala (po potrebi) glasače, a na nekim izbornim mestima glasali su i oni koji više nisu bili među živima.

Vlada je za sprovođenje izbora upotrebila ukupan činovnički, policijski i žandarmerijski aparat. Svim višim državnim službenicima bilo je naređeno da vrše pritisak i utiču na svoje potčinjene da u izborima glasaju za vladinu listu jer bi, u protivnom, odmah bio pravljen predlog za isključivanje iz državne službe.³⁷ Mnoge osobe u koje vlast nije imala poverenja, državni službenici – nepouzdanici režima, bili su uklanjani sa svojih radnih mesta i premeštani u druge službe, nižeg ranga, ili druga mesta.³⁸ Vlada je za izbore

³⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* 124, 30. maj 1935.

³⁷ DA SFRJ, F. M. Stojadinovića, F-2, Načelnik sreza u Podgorici, str. pov., 6. april 1935.

³⁸ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, popisnik 17, K. 55, br. reg. 20/8. Pismo Agice Lakića M. Stojadinoviću, od 23. avgusta 1935.

upotrebila ogromna novčana sredstva. *Borba* iz Toronta je pisala da je vlada iz državne kase za izbornu propagandu utrošila 53 miliona dinara.³⁹ Bogoljub Jevtić je svakom svom poslaničkom kandidatu davao po 50.000 do 60.000 dinara za izborne troškove (Smiljanić 1960, 98). U izborima su djelovale i Jevtićeve udarne grupe, organizovane u Patriotskom omladinskom frontu (Ribar 1949, 82). Obaveštajna služba je bila maksimalno iskorišćena. Žandarmerijske patrole su bile neprekidno u pokretu. Sve komunikacije, a posebno železničke pruge, važni državni objekti i pojedine istaknute ličnosti, bili su specijalno obezbeđeni. Po gradovima i naseljenim mestima vršene su racije sa ciljem čišćenja terena od sumnjivih i nepoželjnih lica. Prilikom čina izbora biračima se nije dozvoljavalo da u grupama dolaze na biralište, kako bi se obezbedili red i mir. Na mnogim izbornim mestima intervenisala je žandarmerija. Kakav je teror vršen nad biračima, kako su vršena hapšenja i kažnjavanja za sve vreme izborne kampanje može se videti i po amnestijama koje su učinili kraljevski namesnici svojim ukazima iz jula 1935. godine.⁴⁰

Međutim, iako je opozicija trijumfovala na izborima, vođe Udružene opozicije nisu želele da učestvuju u radu novoizabrane Narodne skupštine. Trinaestog maja, Lj. Davidović, J. Jovanović, V. Maček i V. Vilder, posle razmene mišljenja o svom daljem radu, a posebno zbog početka rada Narodne skupštine, doneli su rezoluciju, u kojoj su izneli svoj stav da ne žele da učestvuju u njenom radu. U rezoluciji se kaže da, zbog načina na koji su sprovedeni izbori, zbog zloupotrebe i falsifikovanja rezultata izbora, zbog toga što su izbori od početka do kraja bili jedno otvoreno nasilje i neprikrivena laž, u Skupštini, koja je potekla iz tih i takvih izbora, pravim narodnim predstavnicima sa liste udružene opozicije nema mesta. „Udružena opozicija nastaviće započeto delo do konačne pobede, jer je uverena da se sva pitanja naše države: politička, privredna i socijalna mogu rešiti samo u slobodi i samo u sporazumu Srba, Hrvata i Slovenaca“, pisalo je u toj rezoluciji.⁴¹

Rezoluciju slične sadržine donela je, 2. juna 1935. godine, bivša Samostalnodemokratska koalicija.⁴²

³⁹ *Borba*, Toronto, 68/1935, avgust, 3.

⁴⁰ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* 151, 3. jul 1935, i 175, 31. jul 1935.

⁴¹ *Politika*, 5. jun 1935, 1, Rezolucija Udružene opozicije.

⁴² *Ibid.*

Drugog juna u Zagrebu je, kod Mačeka, održan sastanak narodnih poslanika izabranih na listi udružene opozicije. I tom prilikom potvrđen je stav da neće učestvovati u radu novoformirane Skupštine. Tom sastanku nisu prisustvovali članovi Jugoslovenske muslimanske organizacije ni neki drugi izabrani poslanici koji su bili raspoloženi da uđu u Narodnu skupštinu.⁴³

I tako, na prvom sazivu novoizabrane Narodne skupštine, 3. juna 1935. godine, nisu prisustvovali poslanici sa liste udružene opozicije, sem Abdulaha Ibrahimpašića, izabranog u srezu Bihać.

Kao posledica izbornih rezultata i antivladinog raspoloženja, iako je Jevtić izjavljivao da ne postoji kriza vlade, usledila je njena ostavka. Kraljevsko namesništvo je formiralo novu vladajuću garnituru, na čelu sa Milanom Stojadinovićem.⁴⁴

Posle pada Jevtićeve vlade, Maček je ponovo održao konferenciju sa svojim pristalicama, u svom stanu u Zagrebu. Tom prilikom je razmotreno pitanje – šta dalje da radi Seljačko-demokratska koalicija te je rešeno da se do deklaracije Stojadinovićeve vlade ostane u iščekivanju, a tek po njenom objavljivanju treba zauzeti određeni stav.⁴⁵

Izabrani poslanici sa liste udružene opozicije ignorisali su rezultate i želje birača ne želeći da odu u Narodnu skupštinu, mada se sa takvim njihovim stavom birači nisu slagali. Tada su se mogli čuti glasovi da bi opozicioni poslanici ipak morali ući u Narodnu skupštinu.

Veselin Masleša, aktivni učesnik tih događaja, u svom članku objavljenom u septembarskom broju *Naše stvarnosti*, iz 1937. godine, izneo je svoju ocenu političke situacije izbornog perioda 1935. godine: „Konkretno, to nezadovoljstvo kod naših narodnih masa politički se ispoljilo 5. maja i vezalo za dr Mačeka i udruženu opoziciju. Iako po razlozima postanka različito u raznim pokrajinama, ono je našlo jednu zajedničku komponentu u onoj političkoj grupaciji koju je 5. maja predstavljala lista dr Mačeka, i to baš na osnovu svog zajedničkog negativnog stava, pošto svako nezadovoljstvo u prvom redu traži da se nešto izmeni.

⁴³ *Ibid.*, 4. jun 1935, 1; Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta SR Hrvatske, kut. 1935, Zagreb. Sresko načelstvo Novi 30. juna 1935, pov. br. 1168-1935. Predmet: Trimjesečni izveštaj o radu Opće uprave za tromesečje april-juni 1935. Kr. banskoj upravi Savske banovine.

⁴⁴ *Politika*, 21. jun 1935.

⁴⁵ *Ibid.*, 28. jun 1935.

To jedinstvo nezadovoljstva masa i njihova želja da povede borbu pod vođstvom i parolama udružene opozicije, da aktivno učestvuje u jednoj velikoj bici za demokratiju, pokazalo je da bi se vrlo brzo mogla ona neodređenost ideologije ukloniti, i da bi se umesto toga, u neprestanoj zajedničkoj akciji masa i vođstva mogla izgraditi jedna određena socijalna i politička ideologija.

To se, međutim, nije dogodilo. Vođstvo udružene opozicije, demokratsko bez sumnje, nije shvatilo svoj zadatak i ulogu u izgradnji jedne borbene demokratije. Ono je, nažalost, smatralo da je dosta što je ono demokratsko i što se u jednoj nedemokratskoj igri vrhova, koja je počela da se vidi posle 5. maja, prikazuje kao demokratsko.“

U Beogradu 1961. godine

Prilog

IZBORI ZA NARODNU SKUPŠTINU 5. maja 1935. godine

BANOVINE		Pojedine zemaljske kandidatske liste dobile su glasova												Pojedine zemlj. kand. liste dobile su poslanika		
		B. Jevtić		V. Maček		D. Ljotić		B. Maksimović		B. Jevtić	V. Maček	Ukupno				
		broj	%	broj	%	broj	%	broj	%							
Dravska	125.160	83,5	22.220	14,8	47	0,0	2.530	1,7	27	2	29					
Drinska	215.177	65,8	106.557	32,6	3.640	0,1	1.482	0,5	34	5	39					
Dunavska	348.076	69,2	132.119	26,2	9.572	1,9	13.597	2,7	45	7	52					
Moravska	255.075	80,0	54.652	17,1	8.194	2,6	805	0,3	39	2	41					
Primorska	68.380	33,7	133.308	65,6	366	0,2	1.048	0,5	14	10	24					
Savska	173.496	28,1	440.383	71,4	795	0,1	2.351	0,4	48	29	77					
Vardarska	255.528	84,1	44.092	14,5	3.303	1,1	968	0,3	44	1	45					
Vrbaska	119.429	54,5	97.543	44,5	1.891	0,9	128	0,1	17	8	25					
Zetska	154.701	79,1	35.738	18,3	4.255	2,2	792	0,4	30	3	33					
Beograd	31.957	73,4	9.733	22,3	1.486	3,4	387	0,9	5	—	5					
									303	67	370					

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije br. 124, Beograd, 30. maj. 1935.

LITERATURA

- [1] Đorđević, Jovan. 1962. *Ustavno pravo i politički sistem u Jugoslaviji*. Drugo skraćeno izdanje. Beograd.
- [2] Ribar, Ivan. 1949. *Politički zapisi*, knj. 2. Beograd.
- [3] Smiljanić, Dragoslav. 1960. *Sećanja na jednu diktaturu*. Beograd.
- [4] V. Z. 15/1935. After the Election in Yugoslavia. *International Press Correspondence* 22. May 25.

Katarina RAŠIĆ MIHAJLOVIĆ

Historian (retired), Serbia

ELECTIONS FOR THE NATIONAL ASSEMBLY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA, HELD ON MAY 5, 1935

Summary

The paper analyzes the political situation in the Kingdom of Yugoslavia that preceded the elections for the National Assembly held on May 5, 1935, as well as the results of those elections. Based on available historical sources, the author provides exact data on the election results and analyzes the broader context in which political parties operated. Based on the conducted research, the author concludes that the leadership of the united opposition in the Kingdom of Yugoslavia, democratic without a doubt, did not understand its task and role in building democracy.

Key words: *Kingdom of Yugoslavia – National Assembly – Elections 1935 – United Opposition – Democracy.*

Article history:

Received: 4. 3. 2021.

Accepted: 2. 12. 2021.